

TEMIDA
Mart 2010, str. 23-41
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1001023P
Izvorni naučni rad

Ponovno uspostavljanje pravde u Srbiji – Pomirenje i restorativna pravda u postkonfliktnom kontekstu

STEPHAN PARMENTIER*
MARTA VALIŃAS
ELMAR WEITEKAMP

Debata o tome kako se baviti prošlošću u Srbiji je i dalje prisutna. Mehanizmi pravde Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i domaćih sudova odigrali su važnu ulogu u krivičnom gonjenju počinilaca zločina. O drugim pristupima tranzicionoj pravdi i dalje se raspravlja. Sve u svemu, iskustva bivše Jugoslavije i Srbije sa „suočavanjem sa prošlošću” ili „tranzicionom pravdom” su slična iskustvima drugih zemalja, jer se odigravaju unutar političke i ekonomske elite, i u okviru civilnog društva, kako u zemlji o kojoj je reč, tako i na međunarodnom nivou. Slično, stavovi i očekivanja lokalnog stanovništva u bilo kojoj zemlji se retko uzimaju u obzir. U ovom radu predstavljeni su rezultati istraživanja na uzorku šire populacije koje je sproveo naš istraživački tim u Srbiji 2007. godine. Istraživanje je vršeno putem anketiranja širom zemlje u vezi nekoliko pitanja vezanih za post-konfliktnu pravdu, uključujući traganje za istinom, odgovornost, naknadu štete žrtvama i pomirenje.

Ključne reči: stavovi građana, ljudska prava, restorativna pravda, pomirenje, Srbija.

---

* Stephan Parmentier je profesor sociologije kriminala, prava i ljudskih prava na Univerzitetu Leuven, Belgija i načelnik Odeljenja za krivično pravo i kriminologiju. E-mail: stephan.parmentier@law.kuleuven.ac.be

Marta Valiñas je istraživačica i saradnica na Univerzitetu Leuven, Belgija gde završava svoju doktorsku disertaciju. E-mail: marta.valinas@law.kuleuven.be

Elmar Weitekamp je profesor viktimologije i restorativne pravde na Univerzitetima u Leuvenu, Belgija i Tibingenu, Nemačka. E-mail: elmar.weitekamp@uni-tuebingen.de

Uvod

Šesnaest godina nakon početka raspada Jugoslavije i sukoba koji su opustošili celu regiju, ali najviše Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Kosovo, svaka od zemalja još uvek se trudi da pronađe najbolji način da se postavi prema zločinima koji su se dogodili u prošlosti i njihovim posledicama i da obnovi poverenje među svojim građanima.

Rasprava o tome kako se suočiti s prošlošću u Srbiji je i dalje u toku. Od 1993. godine, Međunarodni krivični sud¹ za bivšu Jugoslaviju optužio je 161 osobu, a od tog broja 120 lica je prošlo kroz proces suđenja u 86 postupaka (jun 2009) vezanih za „međunarodna“ krivična dela na području regiona. Takođe, u samoj zemlji kreirani su novi mehanizmi krivičnog pravosuđa, kao što je Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. O drugim pristupima tranzicionoj pravdi kao što su Komisija za istinu ili programi za naknadu štete i dalje se raspravlja. Debata o „međunarodnim“ zločinima iz prošlosti tako i dalje ima veliki značaj za ljude, organizacije i institucije u Srbiji. U ovom kontekstu „međunarodna“ krivična dela kao relativno novi koncept ne mogu se poistovećivati sa starijim konceptom „državnih“ krivičnih dela (Friedrichs, 1998; Kauzlarich, Mullins i Matthews, 2003): sa jedne strane, „državna“ krivična dela predstavljaju širu kategoriju od „međunarodnih“, jer ona uključuju i ponašanja koja se tradicionalno ne smatraju nasilnim, kao što su dela izdaje, špijunaže i korupcije; sa druge strane, „državna“ krivična dela su i uža od „međunarodnih“, jer njih čine osobe ili institucije kojima je poverena državna vlast, dok „međunarodna“ krivična dela mogu biti učinjena od strane nedržavnih aktera, kao što su gerilske grupe ili individue. Centralno pitanje ovog doprinosa je kako razumeti ponovno uspostavljanje pravde za „međunarodna“ krivična dela, počinjena u Srbiji, uglavnom iz političkih motiva.

Sve u svemu, iskustva bivše Jugoslavije i Srbije sa „suočavanjem sa prošlošću“ ili „tranzicionom pravdom“ su slična iskustvima drugih zemalja, jer se odigravaju unutar političke i ekonomske elite, i u okviru civilnog društva, kako u zemlji o kojoj je reč, tako i na međunarodnom nivou. Slično, stavovi i očekivanja lokalnog stanovništva u bilo kojoj zemlji se retko uzimaju u obzir. Kada bi se to uradilo, obezbedio bi se dodatni izvor informacija o strategijama i mehanizmima za suočavanje sa zločinima iz prošlosti i za rekonstrukciju budućnosti. Iako su istraživanja na uzorku šire populacije izuzetak, istina je da smo

---

¹ Vidi sajt: www.icty.org

poslednjih godina svedoci brzog rasta empirijskih istraživanja sprovedenih u post-konfliktnim situacijama, a ponekad i u toku trajanja sukoba (International Center for Transitional Justice, 2004, 2006, 2007).

U ovom radu predstavimo, po prvi put, izveštaj o rezultatima istraživanja na uzorku šire populacije koje je naš istraživački tim² u Srbiji 2007. godine sproveo putem anketiranja širom zemlje u vezi nekoliko pitanja vezanih za post-konfliktnu pravdu. Mi ćemo se samo fokusirati na jedan takav problem ovde – na pomirenje između pojedinaca i između sektora u društvu. Glavni ciljevi našeg doprinosa su dvojaki: sa jedne strane, želimo pokazati vrednost empirijskog istraživanja na uzorku lokalnog stanovništva o post-konfliktnoj pravdi, a sa druge strane, namera nam je da istaknemo ove nalaze za širi teorijski okvir restorativne pravde kao paradigme za pogled na zločine iz prošlosti.

Šta ljudi u Srbiji misle o zločinima počinjenim tokom rata i o strategijama i mehanizmima za suočavanje sa strahotama iz prošlosti? To su dva glavna pitanja na osnovu kojih smo isplanirali i sproveli kvantitativno anketno istraživanje na uzorku srpske populacije 2007. godine. Istraživanje je bilo deo šireg istraživačkog projekta „Masovna viktimizacija i restorativna pravda“ u potrazi za pozicijom restorativne pravde u integrativnom pristupu masovnoj viktimizaciji u post-konfliktnim situacijama. Studije u Bosni i Hercegovini i Srbiji, obavio je Institut za kriminologiju na Katoličkom Univerzitetu u Leuvenu (Belgija) između 2004. i 2008. godine. Cilj ovog projekta bio je da se istraži šta to može biti uloga i kako se mogu primeniti principi restorativne pravde u procesu rešavanja post-konfliktnih situacija koje uključuju masovnu viktimizaciju, uzimajući Srbiju i Bosnu i Hercegovinu kao dve studije slučaja i sprovodeći dva vrlo slična istraživanja u obe zemlje. Dok je fokus istraživanja bio na restorativnoj pravdi, trebalo bi pomenuti da su same ankete bile usmerene na još mnoga pitanja u obe post-konfliktne situacije.

---

² Istraživački tim činili su Stephan Parmentier i Elmar Weitekamp (promoteri) i Marta Valiñas (istraživačica). Autori žele da se zahvale Katoličkom Univerzitetu u Leuvenu na finansijskoj podršci za projekat, Flamanskom akedemskom centru i Kraljevskoj akademiji za nauku i umetnost u Briselu za stvaranje savršenih akademskih uslova za dovršavanje rada, profesoru Johanu Goethals-u i profesorki Vesni Nikolić-Ristanović iz Viktimološkog društva Srbije na konstruktivnim komentarima na ranu verziju empirijskog dela istraživanja. Istraživačkom timu je Viktimološko društvo Srbije pružilo veliku pomoć. Ovaj rad je dopunjena verzija poglavlja koje će biti objavljeno u knjizi: Parmentier, S., Valiñas, M., Weitekamp, E. (izlazi u 2010) How to restore justice in Serbia? A closer look at people's opinions about reconciliation. In D. Rothe & C. Mullins (eds.) *Crimes of State: Current Perspectives*. Piscataway, NJ: Rutgers University Press.

Cilj istraživanja bio je da se sazna nešto više o stavovima i mišljenjima³ pojedinaca o procesu suočavanja sa prošlošću (ili tranzicione pravde) u Srbiji, sa posebnim naglaskom na „mogućnosti“ i potencijal restorativnog pristupa takvom procesu. Za analizu ovih stavova i mišljenja koristili smo heuristički TARR model (Parmentier, 2003; Parmentier i Weitekamp, 2007). Ovaj model se sastoji od četiri gradivna bloka koji odgovaraju ključnim pitanjima u procesu suočavanja novog režima sa prošlošću, a to su: potraga za istinom o prošlosti (T), kako bi se osigurala odgovornost počinitelja (A) i neki oblik reparacije za žrtve (R), ali i kako bi se promovisalo pomirenje između bivših neprijatelja (R). Ovaj model pruža koristan okvir za analizu različitih odnosa između dva ili više gradivnih blokova, omogućava da se istraže određene institucije i mehanizmi suočavanja sa prošlošću u odnosu na svako od ovih pitanja, a i sugerise da rezultat pristupa tranzicionoj pravdi proizilazi iz međudejstva ova četiri gradivna bloka (Weitekamp, Parmentier, Vanspauwen, Valiñas i Gerits, 2006). Anketiranje je sprovedeno tako da uključi pitanja vezana za svako od ova četiri ključna pitanja.

Metod

Metod istraživanja korišćen u ovoj studiji bila je anketa sprovedena kroz pisane upitnike distribuirane po celoj Srbiji. Metodologija se sastojala od četiri osnovna koraka (Valiñas, Parmentier i Weitekamp, 2008):

- 1) Konstrukcija instrumenta za prikupljanje podataka: u pitanju je odštampani upitnik sa ukupno 43 pitanja, od kojih neka imaju odgovore koji isključuju jedni druge, neka imaju više mogućih odgovora, a neka od ispitanika traže da označe stepen slaganja sa alternativnim odgovorima na postavljeno pitanje. Sva ova pitanja bila su zatvorena ili poluzatvorena, sa jednim izuzetkom – poslednjim pitanjem „Šta pomirenje znači za Vas?“ koje je ispitanicima omogućavalo da izraze svoje mišljenje na vrlo otvoren i nedeterminisan način. Upitnik su konstruisali članovi istraživačkog tima u periodu između februara i maja 2006. godine, na osnovu sledećih

---

³ Stav je mentalna pozicija u odnosu na neku činjenicu ili stanje. On odražava tendenciju da se objekti i događaji klasifikuju i da se na njih reaguje sa određenom doslednošću. Stavovi se ne mogu direktno posmatrati, već se izvlače iz objektivnih i evaluiranih odgovora osobe. Mišljenja predstavljaju ideje i misli neke osobe o nečemu. To su procene, sudovi o nečemu ili evaluacije nečega. Definicije su preuzete iz Encyclopaedia Britannica.

izvora: dva istraživanja sa sličnim ciljevima, preciznije komparativna studija sprovedena na Maks Plank Institutu za inostrano i međunarodno krivično pravo o viktimizaciji u ratu (Kiza, Rathgeber i Rohne, 2006), kao i istraživanje UNDP-a u Bosni i Hercegovini (UNDP, 2005); podaci koje je istraživačica prikupila tokom prethodnih istraživanja na terenu u Srbiji uglavnom kroz polustrukturisane intervjuje sa ključnim akterima u procesu suočavanja sa prošlošću; podaci prikupljeni na radionici koju je organizivao istraživački tim u Dubrovniku (Hrvatska) u maju 2005. godine i na seminaru održanom u Sarajevu (Bosna i Hercegovina) u oktobru 2006. godine, a oba su se ticala procesa suočavanja sa prošlošću u regionu. Upitnik je najpre korišćen u sličnom istraživanju u Bosni i Hercegovini 2006. godine, a kasnije je prilagođen specifičnoj situaciji u Srbiji.

- 2) Određivanje odgovarajuće metode uzorkovanja: s obzirom na poteškoće u korišćenju pouzdanih podataka iz popisa stanovništva⁴ u Srbiji nije bilo moguće da se formira pravi reprezentativni uzorak, pa je umesto njega odabran kvotni uzorak⁵. Ovo je podrazumevalo deljenje ciljne populacije (građane i stanovnike Srbije) u podgrupe na osnovu tri kriterijuma koji su nam bili od značaja: geografska distribucija (širok države, sa izuzetkom Kosova i Metohije), uzrast (usmerenost na veliku grupu starosti između 26 i 64 godine, manju grupu između 18 i 25 godina, kao i još jednu manju grupu starosti preko 65 godina) i pol (ujednačene grupe muškaraca i žena) i utvrđivanje proporcije uzorka u svakoj od kategorija. Za razliku od sličnog istraživanja sprovedenog u Bosni i Hercegovini, u Srbiji religija i etnička pripadnost nisu bili razdvojeni kriterijumi za kvotno uzorkovanje, ali od ispitanika jeste zatraženo da navedu svoju religijsku i etničku pripadnost.
- 3) Prikupljanje podataka kroz distribuciju upitnika: upitnici su podeljeni u junu 2007. godine na 16 različitih lokacija u Srbiji od strane pripadnika 19 nevladinih organizacija koje pripadaju Asocijaciji Zajednička Akcija za Istinu i Pomirenje⁶. Svaka od ovih nevladinih organizacija radi na pitanjima

⁴ Kada karakteristike populacije nisu u potpunosti ili dovoljno poznate, nije moguće napraviti reprezentativni uzorak. Tada uzorkovanje zasnovano na verovatnoći i odabir slučajnog uzorka nisu uvek adekvatni.

⁵ Razlika između kvotnog uzorka (metode uzorkovanja koja nije zasnovana na verovatnoći) i stratifikovanog slučajnog uzorka se sastoji u tome što kod kvotnog uzorkovanja konačan izbor pojedinačnih ispitanika zavisi od istraživača odnosno nije slučajan (Bryman, 2008).

⁶ Pristup nevladinim organizacijama i ispitanicima obezbeđen je kroz blisku saradnju sa Vikimološkim društvom Srbije i ovom prilikom se zahvaljujemo profesorki Vesni Nikolić-Ristanović i Danijeli Bjelić na pomoći.

povezanim sa predmetom našeg istraživanja i ima različite ciljne populacije (izbeglice, žrtve torture, ratni veterani, itd.). Organizacijama su dati sličan broj upitnika (oko 50) i jasne instrukcije vezane za kriterijume selekcije ispitanika. Kako bi se osigurala kompatibilnost sa ranije prikupljenim podacima u Bosni i Hercegovini, osobe koje su delile upitnike zamoljene su da deo upitnika daju članovima svojih organizacija, a deo ostalim građanima, uz poštovanje anonimnosti svih ispitanika. Od ukupnog broja od 1200 upitnika, vraćeno je i popunjeno 922 odnosno 85% - visok procenat tipičan za metode prigodnog uzorkovanja (Bryman, 2008).

- 4) Analiza prikupljenih podataka: kreirana je maska u SPSS programu i svi podaci su uneti od strane metodologa iz Srbije, koji je takođe sproveo i nekoliko nivoa analize, uključujući i univarijantne i bivarijantne analize, korelacije i regresionu analizu.

Svi podaci prezentovani u narednom delu teksta rezultat su ovog četvoro-stepenog procesa prikupljanja i analize podataka.

Instrument

Pošto smo bili svesni uticaja ratnih iskustava pojedinaca na njihovo sadašnje mišljenje i stavove prema temi post-konfliktne pravde, pokušali smo da razumemo kakav je bio tip i stepen viktimizacije koje su naši ispitanici preživeli. Prvi deo upitnika je zato bio posvećen pitanjima koja su bila vezana za oblike direktne (npr. fizičke povrede ispitanika) i indirektno viktimizacije (npr. gubitak člana porodice). Štaviše, ispitanici su upitani o tome kako su opažali svoju patnju kroz tri oblika: fizički, materijalni i psihološki i u dva vremenska perioda – pre i posle rata. Odgovori su nam omogućili da zaključimo da je u našem uzorku najviše ispitanika patilo emotivno tokom i nakon rata, nešto manje njih je pretrpelo materijalnu štetu, a najmanje je bilo onih sa povredama fizičke prirode. Ovi rezultati su potpuno saglasni sa rezultatima istraživanja sprovedenog u Bosni i Hercegovini 2006. godine. Važno je primetiti da su ispitanici u istraživanju u Srbiji prijavili viktimizaciju vezanu za tri glavna nasilna konflikta, rat u Hrvatskoj 1991-1995 (36%), NATO bombardovanje 1999. godine (24%) i rat u Bosni i Hercegovini (20.8%). Neki ispitanici su prijavili viktimizaciju u ratu na Kosovu i Metohiji počev od 1998. godine (15%), a mali broj njih i u konfliktu u Sloveniji 1991. godine (4.2%). Drugi deo upitnika sadržao je različita pitanja smeštena pod četiri različita naslova: traganje za istinom,

omogućavanje priznanja odgovornosti, isplata odštete i promocija pomirenja. U ovom radu mi se ograničavamo na prikaz nekih aspekata vezanih za temu pomirenja u Srbiji.

Pre nego što pređemo na najistaknutije nalaze, važno je naglasiti da su sva pitanja postavljena svim ispitanicima u istraživanju, a ne samo onima koji bi mogli da se okarakterišu kao „žrtve“ u pravnom ili sociološkom smislu. Razlog tome je taj što je u nasilnim konfliktima (kao što je bio onaj u Jugoslaviji) praktično nemoguće napraviti tako jasnu razliku između onih koji su samo počinio i onih koji su samo žrtve, pošto pojedinci mogu ponekad preuzeti različite uloge, čak ih i zameniti u različitim fazama konflikta (Friday, Hartman, Lord i Exum, 2007). Za potrebe ovog istraživanja preferirali smo da pitamo sve ispitanike u Srbiji kakvu štetu veruju da su preživeli za vreme i posle rata i na taj način otišli smo dalje od specifičnog anketiranja žrtava proširujući ga u ispitivanje šire populacije.

Rezultati

Šta građani Srbije misle o pomirenju?

Pomirenje je bilo veoma kontroverzan termin i koncept u bivšoj Jugoslaviji od završetka nasilnih konflikata. Za mnoge ono je predstavljalo pretnju preuzimanju odgovornosti za počinjena krivična dela i iz tog razloga ideja pomirenja se susrela sa snažnim otporom, kako od pojedinaca, tako i od organizacija (domaćih i međunarodnih). U najboljem slučaju neki su podržali minimalistički pristup pomirenju. Jedno od zapažanja iz prethodnog istraživanja na terenu je bilo da je u diskursu suočavanja sa prošlošću „poverenje“ mnogo bolje prihvaćeno od „pomirenja“. Dok je pomirenje izgleda podrazumevalo neki oblik nekažnjavanja ili prihvatanja da su dve strane ušle u konflikt na isti način i sa istim stepenom odgovornosti, ponovna izgradnja poverenja podrazumevala je da bi trebalo popraviti prekinute socijalne odnose. Pomirenje se može odigravati na više nivoa – od individualnog, interpersonalnog, preko nivoa zajednice, pa sve do nacionalnog nivoa, a u slučaju bivše Jugoslavije čak i na regionalnom nivou. U našem istraživanju pomirenje je analizirano iz perspektive odozdo – nagore (*bottom-up*), ali i iz perspektive odozgo – nadole (*top-down*). Shodno tome, ispitivani su i individualni pogledi na više interpersonalne procese pomirenja, kao i faktori na makro nivou koji su olakšavali ili kočili proces pomirenja u bivšoj Jugo-

slaviji. Istraživanje vezano za pomirenje u Srbiji nije jednostavan zadatak. U stvari, u većini slučajeva oni koji su se međusobno borili u toku rata ne žive više u istoj zemlji (u ovom slučaju Srbiji) danas. Umesto toga, mnogi od onih iz Srbije koji su aktivno učestvovali u ratu borili su se protiv onih koji su živeli, a i dalje žive izvan granica Srbije. Slično, mnogi od onih koji su postali žrtve izvan granica Srbije, danas žive u Srbiji. Iz ovih razloga (stavljajući na trenutak na stranu mnoge postojeće društvene tenzije između različitih društvenih grupa) može se reći da u Srbiji ne postoje jasne kategorije žrtava i počinitelaca u klasičnom smislu (npr. kada jedna osoba učini nešto protiv neke druge). Kao rezultat te činjenice, mi smo formulisali naša pitanja o pomirenju u terminima odnosa između različitih etničkih grupa koje su bile uključene u konflikte u bivšoj Jugoslaviji (Tabela 1). U vezi mogućnosti pomirenja između različitih etničkih grupa, odnosi između Srba i Slovenaca se ističu po najvećem broju (76.9%) pozitivnih odgovora u smislu da je moguće pomirenje između njih. Odnosi između Srba i Albanaca sa Kosova i Metohije se takođe ističu, ali kao oni za koje postoji manja nada za pomirenje, posebno u slučaju kosovskih Srba i kosovskih Albanaca. Većina ispitanika smatra da u ovim odnosima pomirenje nije moguće: 39.6% za odnos Srba i kosovskih Albanaca i 40.7% za odnos kosovskih Srba i kosovskih Albanaca. U odnosima između Srba i Hrvata, Srba i Bošnjaka i Hrvata i Bošnjaka, preko polovina ispitanika veruje da je pomirenje moguće (54%, 54.8% i 54.2%), nešto manje njih nije sigurno (23.6%, 25.8% i 32.5%), a još manje veruje da nije moguće (22.4%, 19.4% i 13.2%).

Tabela 1. *Da li mislite da je moguće da se pripadnici sledećih etničkih grupa pomire?*

Etničke grupe	Da	Ne	Ne znam
Srbi i Slovenci	76.9%	7.9%	15.3%
Srbi i Hrvati	54%	22.4%	23.6%
Srbi i Bošnjaci	54.8%	19.4%	25.8%
Hrvati i Bošnjaci	54.2%	13.2%	32.5%
Srbi iz Srbije i Albanci sa KiM	32.8%	39.6%	27.6%
Srbi sa KiM i Albanci sa KiM	31.9%	40.7%	27.3%

Nedostajući podaci: a) 4.8%, b) 5.7%; c) 5.7%, d) 6.6%, e) 6.8%, f) 6.7%.

Kada se pitanje o pomirenju formuliše u terminima koji se više odnose na lično iskustvo, odnosno kada se ispitanici pitaju da li bi mogli da se pomire sa osobama koje su odgovorne za njihovu viktimizaciju, procenat onih koji odgovaraju sa „ne“ se povećava. Ovo pitanje je formulisano u opštim terminima, odnosno bez specifikovanja etničke grupe žrtve i/ili počinioca (Tabela 2). U sva-

kom slučaju, moguće je videti da je procenat ispitanika koji su odgovorili „ne“ na ovo pitanje (40.3%) veći nego u svim slučajevima gde su ispitanici odgovarali o mogućnosti pomirenja između različitih etničkih grupa, osim u slučaju odnosa kosovskih Srba i kosovskih Albanaca (gde je takođe 40.7% ispitanika procenilo da je za njih nemoguće da se pomire). Naravno ove procenat bi trebalo interpretirati sa oprezom, jer je samo trećina ispitanika odgovorila na ovo pitanje.

Tabela 2. *Da li mislite da je moguće da se pomirite sa osobama koje su Vam naudile?*

Odgovor	Frekvencija	Procenat
Da	86	23.6%
Ne	147	40.3%
Ne znam	132	36.2%

Nedostajući podaci: 7.4%

Ako pogledamo etničku distribuciju ovih odgovora (Tabela 3), možemo videti da su svi albanski ispitanici rekli da ne bi mogli da se pomire, kao i većina bošnjačkih ispitanika (59.5%) iako je veliki broj njih odgovorio sa „ne znam“. Među Hrvatima, većina je rekla da ne zna (60%), dok su srpski ispitanici ponovo najviše podeljeni (relativna većina od 37.5% je rekla „ne“, 34.9% je reklo da ne zna i 27.6% je odgovorilo „da“). U poređenju sa drugim grupama (proporcionalno) Srbi su ti koji su najviše spremni da se pomire. Međutim, zbog ograničenog broja osoba koje su odgovorile na ovo pitanje, ove rezultate je neophodno interpretirati sa oprezom.

Tabela 3. *Da li mislite da je moguće da se pomirite sa osobama koje su Vam naudile?*

Odgovor	Albanci	Bošnjaci	Hrvati	Mađari	Romi	Srbi	Nedeklarisani	Ostali
Da	0%	9.5%	10%	20%	33.3%	27.6%	0%	16.7%
Ne	100%	59.5%	30%	20%	33.3%	37.5%	45.5%	33.3%
Ne znam	0%	31%	60%	60%	33.3%	34.9%	54.5%	50%

Nedostajući podaci: 7.4%

Takođe, reformulisali smo pitanje o pomirenju u terminima poverenja između različitih grupa i ispitanici su upitani da ocene koliko su određeni faktori pomogli ili odmgli proces ponovne izgradnje poverenja između ovih grupa u bivšoj Jugoslaviji. Iz rezultata proističe zaključak da su glavne prepreke („uopšte nisu pomogli“ i „nisu pomogli“) u procesu ponovne izgradnje pomirenja po ispitanicima sledeće:

- Trauma koju pojedinci još uvek trpe zbog rata (52%)
- Stavovi i strategije političara (50.6%)
- Krivično gonjenje pred Međunarodnim sudom za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (49.5%)
- Škole (46.1%)
- Krivično gonjenje pred domaćim sudovima (44.4%).

Sa druge strane faktori za koje ispitanici smatraju da su pomogli („pomogli su puno“ i „pomogli su“) ovom procesu su:

- Pozitivna sećanja ljudi o vremenu pre rata (66.3%)
- Vreme koje je prošlo od završetka rata (60%)
- Priznanje tuđe patnje (53.9%)
- Uloga nevladinih organizacija (53.1%).

Razna zanimljiva zapažanja se mogu izvući iz ovih procenata. Najpre, faktor oko koga su ispitanici pokazali najveću podeljenost u mišljenju bila je uloga medija: 42.9% ispitanika je reklo da su mediji bili prepreka u procesu ponovne izgradnje poverenja, dok je 41.2% reklo da misle da su mediji pomogli taj proces. Slično, prisustvo i uloga međunarodne zajednice takođe su podstakle različite reakcije: 40.8% ispitanika smatra da je međunarodna zajednica prepreka, a 39.3% da je pomogla procesu. Bitno je primetiti i da je trauma prepoznata kao najveća prepreka u ovom procesu, što naglašava važnost emocionalne traume kao i činjenicu da je ona često zapostavljena u javnom diskursu i u odlukama vlade i donatora. Još jedno važno zapažanje je to da su krivična gonjenja viđena kao prepreka procesu ponovne izgradnje poverenja, pogotovo ona koja se dešavaju pred Međunarodnim sudom za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije, ali i ona pred domaćim sudovima. Konačno, ovi rezultati nam ukazuju da dva faktora za koje ispitanici smatraju da najviše pomažu proces ponovnog uspostavljanja poverenja nisu povezana ni sa kakvim političkim odlukama ili mehanizmima, već da imaju više spontanu i psihološku prirodu. Ovo nameće pitanje da li se ustvari ponovna izgradnja poverenja može indukovati spolja ili da li ta činjenica znači da su do sad usvojene političke odluke i mehanizmi viđeni kao neuspešni u tom smislu⁷.

---

⁷ Za detaljnije upoznavanje sa procesom pomirenja videti: Bloomfield, Barnes i Huyse, 2003; Daly i Sarkin, 2007.

Pomenuti rezultati nam jasno govore, da iako su zanimljivi, ponekad ih je teško interpretirati bez nekih kontekstualnih informacija. Kako bi se išlo dalje u razumevanju pomirenja u ovom istraživanju, smatrali smo da je neophodno da se ispitanici pitaju šta za njih predstavlja pomirenje. Odlučili smo se za metod otvorenog pitanja kako ne bismo ograničili ili indukovali odgovore, a to je pristup koji je povećao vrednost podataka dobijenih postavljanjem ovog pitanja. Ipak, kako bismo kvantitativno obradili ove podatke u statističkim terminima i u odnosu na druga pitanja u upitniku, morali smo da kombinujemo kvalitativne i kvantitativne metode analize. Ovo je zahtevalo poveći stepen interpretacije od strane istraživačkog tima. Svakom odgovoru je pridodata šifra – jedinstvena (jedna od bazičnih šifara) ili kombinovana (od dve ili više jedinstvenih). Lista jedinstvenih šifara je napravljena na osnovu preliminarnog pregleda odgovora, pri čemu su u obzir uzeti i specifični ciljevi istraživanja kao i znanje prikupljeno od strane istraživačkog tima u prethodnom terenskom istraživanju. Na osnovu toga, različite reči i izrazi su dobili određeno značenje i grupisani su u različite kategorije ili šifre. Subjektivnost koja je neminovno ugrađena u ovaj proces je balansirana kroz uključivanje asistenta istraživača koji je rekodirao sve odgovore. Ovi podaci su onda uneti i analizirani kvantitativno u SPSS-u. Konačni rezultat ovog poduhvata su podaci o tome kako ispitanici opisuju pomirenje: mirna koegzistencija (21.9%), opraštanje (12%), poštovanje / tolerancija (11.9%), prihvatanje odgovornosti (8.8%) i istina (6.2%). Slede: krivično gonjenje (3.4%), zaboravljanje (3.3%), poverenje (3.1%) i sećanje (2.9%). Ovi procenti se odnose i na one slučajeve kada su ovi koncepti pomenuti pojedinačno ili u kombinaciji sa drugim konceptima.

Važnost restorativne pravde za „međunarodna“ krivična dela iz prošlosti

Cilj projekta koji je omogućio okvir za ovo istraživanje bio je i da se istraže mogućnosti za primenu principa restorativne pravde u proces suočavanja sa prošlošću u Srbiji. Ispitivanje šire populacije je trebalo da doprinese i boljem razumevanju toga kako ispitanici vide glavna pitanja post-konfliktne pravde, sa posebnim naglaskom na potencijal restorativnog pristupa u takvim procesima. Drugim rečima, kada je bilo potrebno suočiti se sa traganjem za istinom, prihvatanjem odgovornosti, reparacijama i pomirenjem, ovo istraživanje je ispitalo važnost koju ispitanici pridaju elementima restorativnog pristupa, kroz pitanja vezana za neke osnovne elemente teorija i praksi restorativne pravde. Jedan od ovih elemenata je i susret. Prema definicijama restorativne pravde

usmerenim na proces, suprotstavljene strane u konfliktu bi trebalo da kolektivno reše taj isti konflikt (Marshall, 1996). Ova formulacija može se dekonstruisati u sledeće principe: inkluziju, aktivnu participaciju i susret (Valiñas i Vanspauwen, 2009). Susretu je u manje ili više posredovanoj formi, davana centralna važnost u procesima restorativne pravde. Iskustva susreta između onih koji su odgovorni za nasilje i onih koji su bili žrtve bilo je u više post-konfliktnih područja kao što su Južnoafrička Republika, Istočni Timor i Severna Irska.

U ovom istraživanju ispitanici su upitani da li bi voleli da se sretnu sa onima koji su ih povredili (tzv. direktnim počiniocima). Relativna većina (42.4%) ispitanika je dala odgovor „ne“, 35.1% je reklo „da“, a 22.6% je odgovorila da ne zna (Tabela 4). Ono što ponovo primećujemo ovde je, kao i kod mnogih drugih kontroverznijih ili osetljivijih pitanja u upitniku, da, iako postoji apsolutna većina koja nije spremna za takav susret, ona je daleko od preovladavajuće većine. Bilo bi važno ovde napomenuti da od svih ispitanika, njih 79.9% nije lično poznavalo ljude koji su ih povredili, a da je samo 20.1% njih (svaka peta osoba) poznavalo počinioce. Kada ponovo pogledamo etničku distribuciju odgovora vidimo da su Srbi oni kod kojih je najviše podela u mišljenjima: 40% njih kaže da ne bi volelo da sretne počinioca, 31% da bi volelo, a 29% da ne znaju šta da odgovore na to pitanje. Hrvati su takođe dosta podeljeni oko ovog pitanja, dok su Bošnjaci sigurniji da ne žele takve susrete (45.5% Hrvata je reklo „ne“ nasuprot 51.8% Bošnjaka). Među onima koji su rekli da bi voleli da sretnu počinioce, većina je muškaraca (55.3%), ali, naravno, broj ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje nije veliki.

Tabela 4. *Da li biste voleli da se sretnete sa osobama koje su Vam naudile?*

Odgovor	Frekvencija	Procent
Da	129	35.1%
Ne	156	42.4%
Ne znam	83	22.6%

Nedostajući podaci: 6.6%

Od ispitanika koji su odgovorili da bi voleli da sretnu one koji su ih povredili na neki način, zatraženo je da objasne razloge za tu želju. Navešćemo odgovore ispitanika od onih najvažnijih pa do onih manje važnih:

- da bi ih pitao/-la zašto su uradili to što su uradili
- da bi imao/-la priliku da im kažem kako sam patio/-la
- da bih video/-la da li se kaju zbog toga što su uradili

- da bih video/-la da li će se izviniti
- da bih tražio/-la od njih da poprave štetu koju su mi napravili
- da bih ih pitao/-la o mojim nestalim rođacima i prijateljima.

Dva glavna motiva ispitanika (za susret sa onima koji su im naneli bol) su prilično česti i u drugim slučajevima susreta žrtava i počinitelja. Pokušaj da se nađe smisao u patnji koja je nekome izazvana i prilika da se nešto o njoj kaže kako bi počinitelj bio svestan posledica svojih dela, česta su odlika ovakvih susreta, a predstavljaju i deo procesa isceljenja. Druga dva razloga – da se vidi da li se počinioci kaju ili izvinjavaju, takođe su predvidljivi motivi za takve susrete. Ipak, takvi motivi mogu prouzrokovati velike poteškoće, jer nagoveštavaju da možda postoje nerealistička očekivanja na strani žrtava koja mogu dovesti do frustracije i razbijanja iluzija tokom i posle susreta⁸. Iznenađujuće je videti da ispitanici nisu pridali veći značaj pitanju reparacije. Ovo izgleda sugerise da ispitanici, koji su bili viktimizirani, pre svega traže psihološku i emocionalnu „nadoknadu štete“ u susretu sa počiniocem. Jedno od mogućih objašnjenja je da je posleratna scena u Srbiji i u bivšoj Jugoslaviji u velikoj meri okarakterisana kao scena sa neprekidnim poricanjem i nedostatkom priznavanja onoga što se desilo u prošlosti. Ipak, trebalo bi primetiti da je shvatanje značenja reči „reparacija“ kod ovog pitanja više asocirano sa materijalnom nadoknadom štete, uprkos nedavnom razvoju i proširivanju koncepta kako bi se uključile i dodatne kategorije⁹.

Ispitanici koji su odgovorili da nisu želeli da se sretnu sa ljudima koji su im naudili, takođe su upitani za razloge takvog stava. Razlozi koje su navodili, poređani po frekvenciji javljanja od najčešćeg do najmanje čestog su:

- ne želim da vidim tu osobu ponovo i želim da zaboravim ono što se desilo
- ako bih ga sreću/-la ponovo bih patio/-la

⁸ Kombinacija pokazivanja kajanja i izvinjenja za dela iz prošlosti od strane počinioca bi najverovatnije predstavljala najbolju formu priznanja žrtvama i nosila bi najveći reparativni potencijal, ali takav idealni ishod ne može se garantovati žrtvama. Neki eksperti u oblasti restorativne pravde upozorili su da kajanje i izvinjenja ne bi trebalo da budu očekivani ishodi susreta, ali da bi ih trebalo sa radošću prihvatiti kao sporedan rezultat, kao i da bi bilo sasvim dovoljno i ako bi počinitelj pristao da pruži odštetu žrtvi bez pokazivanja kajanja ili izvinjavanja. Takvu ideju je zastupao i komitet za amnestiju Južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje pred kojim je preduslov dobijanja amnestije bio iznošenje činjenica u potpunosti, a kajanje, žaljenje i izvinjenja nisu bili neophodna (Walgrave, 1994; Parmentier, 2001; Parmentier i Weitekamp, 2005).

⁹ Izveštaj Van Bouven/Bassiouni doveo je do osnovnih principa i preporuka vezanih za reparaciju u kojima je reparacija viđena kao širi koncept koji uključuje restituciju, kompenzaciju, rehabilitaciju, satisfakciju i garanciju da se delo neće ponoviti (United Nations General Assembly, 2006; Shelton, 2005; Rombouts i Parmentier, 2009).

- ne znam zašto
- mrzim tu osobu
- plašim se te osobe.

Izgleda da je za ispitanike izbegavanje kontakta ili susreta sa počinio-cem povezano sa izbegavanjem ponovne patnje (uglavnom zbog priseća-nja prošlosti) ili u najmanju ruku zbog osećanja neprijatnosti. Ova osećanja su povezana sa psihološkim procesima (ili mehanizmima odbrane) kroz koje žrtve prolaze kada se suočavaju sa ekstremnim bolom ili patnjom i zato se na njih ponekad ne može lako uticati niti izazvati promena u njima spolja. Ovo je grupa ljudi koja se ne oseća spremnom da doživi takav susret. Zanimljivo je, međutim, da dva najjača osećanja ovde predstavljena kao mogući razlozi da se odbije takav susret – strah i mržnja, uopšte nisu često navođeni odgovori.

Opraštanje je česta i kontroverzna tema u debati o pomirenju, ali i u lite-raturi vezanoj za restorativnu pravdu. Mnogi su tvrdili da je za pomirenje neophodno oprostiti i istovremeno odbaciti želju za osvetom. Iako pomirenje kao koncept *per se* nije tako često pominjan u teorijama o restorativnoj pravdi, proces dijaloga i razmene u koji strane ulaze je posmatran kao poten-cijalno dobar za razvijanje empatije među stranama i konačno za opraštanje od strane žrtava. Opraštanje je, međutim, postalo veoma kontraverzno pita-nje u društvima u tranziciji, koja se suočavaju sa teškim povredama ljudskih prava. Često je bilo povezivano sa zamaskiranim težnjama za nekažnjavanjem. Ali čak i kada proces prihvatanja odgovornosti prati opraštanje, kao što je to bio slučaj u Južnoj Africi, mnogi su ga kritikovali kao stavljanje novog tereta na one koji su već bili ozbiljno viktimizirani. I pored kontroverze, opraštanje nastavlja da bude glavna tema u zemljama koje se bore da se suoče sa strašnim zločinima i da nastave dalje. Ispitanici koji su rekli da bi bili spremni da se susretnu sa počinio-cima upitani su i da li bi mogli da oprostite počinio-cima ako bi u toku tog susreta počinilac iskazao iskreno kajanje i priznao odgovornost za njihovu patnju. Podjednak broj ispitanika je rekao da bi mogao da oprostite, kao i da ne zna (39.4%), dok je 21.3% reklo da ne bi moglo da oprostite.

Tabela 5. *Kada biste sreli osobu koja Vam je naudila i kada bi ona priznala šta Vam je uradila i pokazala da se iskreno kaje zbog toga, da li biste tada mogli da joj oprostite?*

Odgovor	Frekvencija	Procenat
Da	73	39.4%
Ne	78	21.3%
Ne znam	116	39.4%

Nedostajući podaci: 1.6%

Dosta visok procenat od malog broja ispitanika koji je uopšte odgovorio na ovo pitanje, nije znao šta da odgovori, zbog osetljive prirode samog pitanja koje otežava da se razmišlja u hipotetičkim terminima. Sa druge strane, moramo se zapitati da li ovo pitanje podrazumeva ono što bi se moglo nazvati uslovnim oprostajem (odnosno oprostajem samo uz prethodno ispunjenje određenih uslova, u ovom slučaju priznavanjem odgovornosti i patnje žrtava i iskazivanjem kajanja). Uzimajući u obzir činjenicu da znamo da su ovi uslovi teško ostvarivi i da su ispitanici u prethodnim pitanjima dali veliki značaj izvinyenjima, kajanju i priznavanju krivice, može se zaključiti da i dalje postoji veliki procenat onih koji ne znaju da li bi mogli i onih koji znaju da nisu spremni da oprost. Kada se pogledaju odgovori na ovo pitanje u odnosu na etničko poreklo ispitanika, Srbi su u većem procentu bili spremni da oprost (41.7%), dok su Albanci najmanje spremni da oprost (50% je reklo da ne bi moglo, a 50% da ne zna da li bi moglo). Hrvati su veoma podeljeni u svojim mišljenjima, jer polovina njih nije znala šta da odgovori, a druga polovina je bila ravnopravno podeljena između odgovora „da” i „ne”. Bošnjaci su takođe bili podeljeni, iako je relativna većina njih rekla da ne bi mogla da oprost (41.7%).

Zaključak

Centralno pitanje ovog rada bilo je: kako razumeti ponovno uspostavljanje pravde za „međunarodna” krivična dela u Srbiji. Kako bi dali odgovor na ovo pitanje, predstavili smo neke rezultate istraživanja na široj populaciji sprovedenog od strane našeg istraživačkog tima u Srbiji 2007. godine, sa posebnim fokusom na neke aspekte vezane za pomirenje između pojedinaca i između sektora društva.

Kroz ovo istraživanje pokušali smo da doprinesemo boljem razumevanju mišljenja i stavova pojedinaca koji žive u Srbiji o tome kako bi sa prošlošću moglo

i trebalo da se suoči i posebno da li i kako restorativni pristup može biti deo takvog procesa. Postalo je jasno da su pitanja opraštanja, poverenja i pomirenja među najkontraverznijim temama koje je upitnik pokrio. U tom smislu veoma je važno da se prouči raspodela odgovora na pitanja, ali i da se uzme u obzir grupa ispitanika čija su mišljenja bila pomešana ili nesigurna, odnosno oni koji su se odlučili za odgovor „ne znam”. Još jedno bitno zapažanje je da se mišljenja o ovim temama, posebno o pomirenju, menjaju kada se stave na apstraktniji ili ličniji nivo. Štaviše, iako pomirenje trenutno ima negativnu konotaciju u Srbiji, zbog trivijalizacije tog pojma u javnom diskursu, ono je verovatno viđeno kao realnije od ponovnog uspostavljanja poverenja. A u procesu ponovne izgradnje poverenja postoji konsenzus o negativnoj ulozi političara i traume.

Spremnost i uslovi za opraštanje su dalje analizirani u kontekstu susreta između sukobljenih strana koje se i dalje nalaze na liniji podele stvorene ratom. Susret je bio centralni element programa restorativne pravde i takođe je bio integrisan u određene mehanizme koji su bliski restorativnoj filozofiji u kontekstu tranzicije posle velikih sukoba. Mora postati jasno da takvi susreti podrazumevaju određen stepen pripreme i učešća svih strana, što se ne može uvek obezbediti, kao što su zamišljali ispitanici u ovom istraživanju. Možda je zato više ispitanika odgovorilo da nije spremno da se susretne sa onima koji su ih viktimizirali, ali trebalo bi uzeti u obzir i činjenicu da većina ispitanika nije lično poznavala te osobe. Zapažanja ove vrste pojavila su se i u drugim procesima suočavanja sa prošlošću gde je opraštanje postalo deo nacionalne strategije i retorike suočavanja sa prošlošću, ponekad izazivajući oštre reakcije od strane onih koji su smatrali da opraštanje može biti samo individualan i privatn proces, zavistan od mnogobrojnih okolnosti i uslova, a u svakom slučaju veoma težak i dug proces.

Ovo istraživanje sugerše da su i posle više od 16 godina posle početka raspada Jugoslavije mnoga ključna pitanja u suočavanju sa prošlošću i dalje veoma prisutna u debati o tome kako krenuti napred. Ova rasprava bi mogla da postane bolja, ako bi se u pitanje dovele određene pretpostavke o tome kako priznavanje i preuzimanje odgovornosti može da se zagaruje i kako da se postigne pomirenje. Koji pristup primeniti u procesu suočavanja sa prošlošću - da li primarno retributivni ili restorativni, pitanje je koje je neophodno postaviti u trenutnom kontekstu u Srbiji. Iz tog razloga bilo je jako važno pitati reprezentativni deo populacije o njihovim mišljenjima i stavovima. Istraživanje u Srbiji pokazalo je da mnogi zanimljivi rezultati mogu proizići iz takvog poduhvata, kao i hipoteze za buduća ispitivanja. Nadamo se da smo tako

doprineli glavnim ciljevima ovog rada – da se demonstrira vrednost empirijskih istraživanja post-konfliktne pravde na lokalnom stanovništvu i da se ovi nalazi postave kao paradigma za pogled na „međunarodna“ krivična dela iz prošlosti u širem teorijskom okviru restorativne pravde.

Literatura

Bloomfield, D., Barnes, T., Huyse, L. (eds.) (2003) *Reconciliation After Violent Conflict – A Handbook*. Stockholm: International IDEA.

Bryman, A. (2008) *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.

Daly, E., Sarkin, J. (eds.) (2007) *Reconciliation in Divided Societies – Finding Common Ground*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Friedrichs, D. (ed.) (1998) *State Crime: Volumes 1 & 2*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth.

International Center for Transitional Justice (2004) *Iraqi Voices: Attitudes towards Transitional Justice and Social Reconstruction*. New York: Human Rights Centre, University of Berkeley California/ International Center for Transitional Justice.

International Center for Transitional Justice (2006) *Colombian Perceptions and Opinions on Justice, Truth, Reparations, and Reconciliation*. New York: International Center for Transitional Justice

International Center for Transitional Justice (2007) *When the War Ends: A Population Based Survey of Attitudes about Peace, Justice, and Social Reconstruction in Northern Uganda*. New York: Human Rights Centre, University of Berkeley California/ International Center for Transitional Justice.

Kauzlarich, D., Mullins, C., Matthews, R. (2003) *A complicity continuum of state crime*. *Contemporary Justice Review*, 6(3), str. 241-254.

Kiza, E., Rathgeber, C., Rohne, H. (2006) *Victims of war: an empirical study on war, victimisation and victims' attitudes towards addressing atrocities*. Hamburg: Hamburger Edition.

Marshall, T. (1996) The Evolution of Restorative Justice in Britain. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 4(4), str. 21-43.

Parmentier, S. (2001) The South African Truth and Reconciliation Commission. Towards Restorative Justice in the Field of Human Rights, in Fattah, Ezzat & Parmentier, S. (eds.), *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice. Essays in Honour of Tony Peters*, 401-428, Leuven, Leuven University Press.

Parmentier, S. (2003) Global Justice in the Aftermath of Mass Violence. The role of the International Criminal Court in Dealing with Political Crimes. *International Annals of Criminology*, 41(1-2), str. 203-224.

Parmentier, S. and Weitekamp, E. (2005) The Truth and Reconciliation Commission in South Africa, in Natarajan, M. (ed.), *Introduction to International Criminal Justice*, 151-158, New York, McGraw-Hill.

Parmentier, S., Weitekamp, E. (2007) Political Crimes and Serious Violations of Human Rights: Towards a Criminology of International Crimes. In S. Parmentier & E. Weitekamp (eds.) *Crime and Human Rights – Series in Sociology of Crime, Law and Deviance*, vol. 9. Amsterdam/Oxford: Elsevier/JAI Press, str. 109-144.

Rombouts, H., Parmentier, S. (2009) The International Criminal Court and its Trust Fund are Coming of Age: Towards a Process Approach for the Reparation of Victims. *International Review of Victimology*, 16(2), str. 149-182.

Shelton, D. (2005) The United Nations Principles and Guidelines on Reparations: Context and Contents. In K. De Feyter, S. Parmentier, M. Bossuyt & P. Lemmens (eds.) *Out of the Ashes – Reparation for Victims of Gross and Systematic Human Rights Violations*. Antwerp/Oxford: Intersentia, str. 11-33.

UNDP (2005) *Early Warning System Special Edition – Justice and Truth in Bosnia and Herzegovina: Public Perceptions*. Sarajevo: UNDP.

United Nations General Assembly (2006) Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: resolution / adopted by the General Assembly, 21.3.2006 – A/RES/60/147. Preuzeto 15.3.2010. sa: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4721cb942.html>

Valiñas, M., Parmentier, S., Weitekamp, E. (2008) *Survey 'Restoring Justice in Serbia' – Preliminary Report*. Leuven: Faculty of Law & Leuven Institute of Criminology.

Valiñas, M., Vanspauwen, K. (2009) The promise of Restorative Justice in the search for truth after a violent conflict - Experiences from South Africa and Bosnia-Herzegovina. *Contemporary Justice Review*, 12(3), str. 269-287.

Walgrave, L. (1994) Beyond Rehabilitation: In Search of a Constructive Alternative in the Judicial Response to Juvenile Crime, 2(2) *European Journal on Criminal Policy and Research* (Special Issue on the Juvenile Justice System) str. 57-75, 62-67.

Weitekamp, E., Parmentier, S., Vanspauwen, K., Valiñas, M., Gerits, R. (2006) How to deal with mass victimization and gross human rights violations. A restorative justice approach. In U. Ewald & K. Turković (eds.) *Large Scale Victimisation as a Potential Source of Terrorist Activities – Importance of Regaining Security in Post-Conflict Societies*. Amsterdam: IOS Press, str. 217-241.

STEPHAN PARMENTIER

MARTA VALIŃAS

ELMAR WEITEKAMP

Restoring justice in Serbia – Reconciliation and restorative justice in a post-war context

The debate on how to deal with the past in Serbia is an ongoing one. Both the International Criminal Tribunal for ex-Yugoslavia and national criminal justice mechanisms have played an important role in prosecuting offenders. Other transitional justice approaches continue to be discussed. All in all, the Yugoslav and the Serbian cases are similar to other debates about 'dealing with the past' or 'transitional justice', as they are taking place between elites, political, economic, and within civil society, both in the country concerned and at the international level. Likewise the views and expectations of the local populations in any given country are very rarely taken into account. In this paper findings of a population-based research carried out by our research team in Serbia in 2007 are presented. The research was done by means of a quantitative survey across the country on several issues of post-conflict justice, including truth seeking, accountability, reparation for victims and reconciliation.

Keywords: citizen attitudes, human rights, restorative justice, reconciliation, Serbia.

Sa engleskog jezika preveo:
Nikola M. Petrović